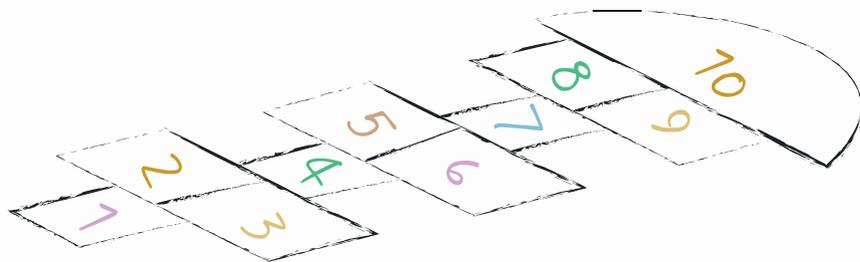

АЛГОРИТМ ПОВЕРНЕННЯ ДЕПОРТОВАНИХ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

**Дана публікація була підготовлена за підтримки
Фонду «Партнерство задля стійкості України».
Зміст цієї публікації є виключною
відповідальністю Регіонального центру прав
людини і не обов'язково відображає позицію
Фонду та/або його фінансових партнерів.**

ЗМІСТ

Вступ	3
Недоліки чинного порядку повернення “статусних” дітей	5
Правові основи алгоритму повернення “статусних” дітей	11
Висновок	23
Рекомендації	25

Вступ

Щонайменше 3790 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, були депортовані або примусово переміщені з початку збройної агресії РФ проти України¹. Ще близько 1000 сиріт з окупованого Кримського півострова були вивезені та передані на усиновлення російським громадянам протягом 2014-2022 років².

Станом на травень 2024 року в Україну вдалося повернути 388 дітей з досвідом депортації та/або примусового переміщення³. Дані щодо статусу повернутих дітей є службовою інформацією у Міністерстві з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України⁴, тому недоступні для аналізу. Водночас, згідно з відомостями з відкритих джерел⁵, серед повернутих дітей є сироти та позбавлені батьківського піклування (“статусні” діти). Однак, це, переважно, поодинокі випадки.

¹<https://www.youtube.com/watch?v=xtx7-HgJ694>

²https://www.osce.org/files/f/documents/0/1/546560_0.pdf, с.17

³<https://childrenofwar.gov.ua/>

⁴<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0307925-21>, пункт 39

⁵Див. наприклад, https://www.facebook.com/SaveUkraine.Network?locale=uk_UA

https://www.facebook.com/ukrainianchildrightsnetwork?locale=uk_UA

Існуюча практика повернення не розрахована на репатріацію сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Це актуалізує розробку алгоритму повернення даної категорії дітей з подальшими діями щодо їхньої реабілітації та реінтеграції. Крім того, Україна має здійснити вагому підготовчу роботу на національному рівні задля забезпечення найкращих інтересів дитини, що має прямий вплив на темпи й ефективність репатріації з реформою деінституалізації.

Повернення сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, має відбуватися за принципами та в порядку, передбаченому міжнародними стандартами для всіх депортованих і примусово переміщених дітей⁶. Водночас, варто брати до уваги приналежність сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування до особливо вразливої категорії осіб, а також обов'язок України щодо утримання та виховання таких дітей.

⁶<https://krymbezpravil.org.ua/materialy/way-home-mekhanizm-povernennia-nezakonno-deportovanykh-i-prymusovo-peremishchenykh-ditey/>

Недоліки чинного порядку повернення “статусних” дітей

У другому випуску Бюлетеня про діяльність Уповноваженої при Президенті Російської Федерації з прав дитини Марії Львової-Бєлової щодо захисту дітей під час так званої спеціальної військової операції наводяться “способи возз’єднання” з депортованою або примусово переміщеною дитиною⁷. У кожному з них обов’язковою передумовою повернення є звернення від сім’ї. Водночас, найчастіше щодо депортації або примусового переміщення “статусних” дітей до компетентних органів України надходили звернення не від сімей, а від суб’єктів владних повноважень, зокрема органів опіки та піклування.

Крім того, за вимогою РФ, законний представник дитини має фізично супроводжувати її під час повернення на підконтрольну Україні територію, що не завжди можливо, адже існують ситуації, коли:

- коли законний представник є очільником закладу охорони здоров’я, навчального або іншого дитячого закладу;
- коли законний представник має на утриманні інших дітей;

⁷<https://deti.gov.ru/uploads/magic/ru-RU/Document-0-258-src-1705931603.6543.pdf>

- коли дитина на момент початку повномасштабного вторгнення перебувала в закладі інституційного догляду за заявою батьків у зв'язку із складними життєвими обставинами, які продовжують існувати.

Основною перешкодою у процесі повернення “статусних” українських дітей є послідовна політика РФ, спрямована на невиправдану затримку їхньої репатріації. До елементів такої політики можна віднести:

- послідовна відмова передавати в Центральне інформаційне агентство Міжнародного Комітету Червоного Хреста список депортованих і примусово переміщених українських дітей;
- нав'язування дітям російського громадянства за рішенням очільника закладу інституційного догляду з порушенням найкращих інтересів дитини;
- “розсіювання” дітей по території РФ, зокрема по регіонах, віддалених на кілька тисяч кілометрів від держави походження⁸;
- включення дітей до Федерального банку даних сиріт за фактичним місцем перебування, що дозволяє їхнє усиновлення та встановлення опіки громадянами РФ, однак ускладнює ідентифікацію органами влади України⁹;

⁸https://verstka.media/special/hochudamoy/?fbclid=IwZXh0bgNhZWQCMTEAARIK24MAu2M43lSkUdPpSwPKbG2s7DHRVnQkMOtH8PhYyIUUNYSf1-M-ZPKE_aem_AQIBY7ruI66YHSuATfGwrbSYrhdexAyVvkS_FjaoraiPdRweXf1f6bTcGgqNM3R-J8DJ3VNEpx0gWb6Lp2or3JUBv

⁹<http://www.bryanskobl.ru/docs/ombudsman/child-report-2023.pdf>, с. 101

- насильницька передача, щонайменше, 380 українських дітей під опіку¹⁰ та 78 - на усиновлення¹¹ з ймовірною зміною персональних даних;
- політична індоктринація та спонукання до відмови від повернення шляхом підкупу або погроз¹².

За відомостями російської сторони, процес повернення 1 дитини потребує від 1 до 3 місяців. Значну тривалість процесу підтверджують і представники України¹³. Для вирішення питання щодо повернення дитини Росія вимагає надати їй персональні дані та відомості про заявника (законного представника дитини), а також про ймовірне місце перебування на підконтрольній РФ території.

Таким чином, тягар щодо пошуку дітей повністю покладається на Україну в той час, як представники апарату Уповноваженої при Президентові РФ з прав дитини обирають, кого повертати, а кого ні з посиланням на “відсутність” інформації про дитину у вказаному місці.

Крім того, одним із етапів повернення, озвучених самими російськими агентами, є “узгодження позиції і переліку документів з компетентними органами суб’єкта РФ”¹⁴. Це свідчить про те, що:

¹⁰<https://deti.gov.ru/Deyatelnost/documents/258>

¹¹<https://meduza.io/feature/2024/03/11/oni-mogut-nachat-protivodeystvovat>

¹²<https://grivna.ua/publikatsii/ya--zagublena-dusha--istoriya-vikradenogo-hersonskogo-pidlitka-yakogo-povernuli-z-rf-ale-e-pitannya>

¹³https://censor.net/ua/resonance/3464787/ombudsman_dmytro_lubinetz_vkradenyh_z_ukrayiny_diteyi_rosiyany_namagayutsya_perevyhovaty_v_dusi_russkogo

¹⁴<https://deti.gov.ru/Deyatelnost/documents/258>

- відсутня єдина позиція щодо повернення депортованих і примусово переміщених українських дітей, що є проявом дискримінаційного поводження і порушення права дитини на репатріацію в державу походження;
- не існує єдиного і вичерпного переліку документів, який вважався би необхідним для вирішення питання повернення, що створює простір для маніпуляції і зловживань з боку РФ.

За інформацією від компетентних органів України, російська сторона вимагає надання вичерпних відомостей щодо родини, в яку будуть повернуті “статусні” українські діти. Це, зокрема:

- рішення про призначення законного представника;
- характеристика законного представника;
- акт обстеження житлово-побутових умов;
- довідка про те, що батьки, не позбавлені батьківських прав (у випадку, коли дитина перебувала в закладі інституційного догляду за їхньою заявою);
- довідка від нарколога, що підтверджує відсутність наркотичної або алкогольної залежності в законного представника тощо.

Варто підкреслити, що, натомість, всередині самої РФ відбуваються процеси щодо зменшення обсягу вимог до потенційного опікуна, зокрема

депортованих українських дітей. Наприклад, не вимагається надавати акт обстеження житлового приміщення під час соціально-психологічної оцінки. Відповідний російський законопроект, який передбачає таку новацію, вже пройшов етап першого читання¹⁵. Водночас, по приїзду українського законного представника на територію, підконтрольну РФ, від нього вимагають не лише надати повний пакет документів, але й пройти співбесіду з представником органів опіки та піклування.

Вочевидь, повернення “статусних” дітей в Україну з влаштуванням на сімейні форми виховання більше відповідає їхнім найкращим інтересам. Однак, відповідної вимоги не існує ні в міжнародному гуманітарному праві, ні в міжнародному праві прав людини. Більше того, депортовані й примусово переміщені діти, прийомні батьки яких нині більше не можуть виконувати свої обов’язки, знаходяться в більш вразливому становищі, ніж “статусні діти”, законні представники яких готові продовжити їхнє виховання. Дитина повинна мати право на врахування її думки в процесі передачі в родину¹⁶. Вибір дитиною української сім’ї за умов перебування під ефективним контролем РФ залишається вкрай обмеженим. На окупованій території, в РФ або в Білорусі відсутні умови для належного висловлення думки дитини, попереднього знайомства з українською прийомною сім’єю.

¹⁵<https://tass.ru/obschestvo/18265611>

¹⁶https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text, стаття 12

Вимоги РФ й установлений нею порядок повернення дітей свідчать про те, що Росія, нав'язавши українським дітям власне громадянство, вважає себе правомочною вирішувати питання щодо їхнього сімейного влаштування, як на своїй території, так і в Україні, регулюючи даний процес за російським законодавством. Це не тільки призводить неможливості видачі окремих документів органами влади України, однак і спотворює юридичну кваліфікацію процесу. За даних обставин створено ілюзію “возз'єднання родин” замість повернення депортованих або переміщених українських дітей, які опинилися під контролем РФ у результаті міжнародних злочинів її агентів.

24 квітня 2024 року в Досі за посередництва Катару відбулися переговори між Україною та РФ. За інформацією Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Дмитра Лубінця, з-поміж іншого, було обговорено репатріацію “статусних” дітей, адже “РФ зобов’язана повертати дітей, незалежно від їхнього статусу”. Катар погодився прийняти перший список дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування¹⁷, однак результат та ефективність процесу передбачити складно у зв’язку з відсутністю конкретних юридичних домовленостей між сторонами.

¹⁷https://www.facebook.com/photo/?fbid=3265326250441812&set=a.1405731706401285&locale=uk_UA

Правові основи алгоритму повернення “статусних” дітей

Алгоритм повернення “статусних” дітей має бути розроблений на основі концепції єдиного юридичного механізму повернення, підготовленого Регіональним центром прав людини¹⁸. Його керівними принципами є повага до найкращих інтересів та індивідуальних потреб дитини. Україна має докладати максимальних зусиль щодо повернення “статусних” дітей, відносно яких вона виконує роль *parents patriae*.

Такий алгоритм має складатися з кількох кроків, від реалізації яких залежить його ефективність.

КРОК 1

Ухвалення резолюції Генеральної Асамблеї ООН щодо повернення сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в державу походження

На думку співголови Міжнародної робочої групи Bring Kids Back UA баронеси Гелени Кеннеді, досвід України щодо повернення дітей стане основою для вдосконалення міжнародного права¹⁹.

¹⁸<https://krymbezpravil.org.ua/materialy/way-home-mekhanizm-povernennia-nezakonno-deportovanykh-i-prymusovo-peremishchenykh-ditey/>

¹⁹<https://www.president.gov.ua/en/news/mehanimi-napracovani-ekspertnoyu-grupoyu-bring-kids-back-ua-88157>

Гарантії щодо захисту сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування є обмеженими в міжнародному гуманітарному праві. Більше того, міжнародні договори, що стосуються права збройних конфліктів, фактично не розрізняють “статусних” та інших дітей. Лише в статті 24 Женевської конвенції про захист прав цивільного населення під час війни міститься зобов’язання для сторін конфлікту вживати всіх необхідних заходів для того, щоб діти до 15 років, які осиротіли чи були розлучені зі своїми сім’ями внаслідок війни, не залишалися напризволяще, а також для того, щоб полегшити, за будь-яких обставин, догляд за ними, виконання обрядів, пов’язаних з їхнім віросповіданням, та освіту згідно з їхніми культурними традиціями²⁰.

Забороняється депортація і примусове переміщення сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування²¹. Натомість, сторони конфлікту мають сприяти прийняттю цих дітей нейтральною країною задля гарантування їхньої безпеки²².

Міжнародні стандарти містять абсолютну заборону усиновлення переміщених дітей під час війни. У той же час, вони вимагають, що жодна дитина не залишалася без підтримки та захисту законного опікуна, іншого визнаного відповідального дорослого або компетентного державного органу в будь-який час, зокрема під час збройного

²⁰https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text, стаття 24

²¹ibid, стаття 49

²²ibid, стаття 24

конфлікту²³. У контексті повернення це створює для сиріт і позбавлених батьківського піклування низку перешкод у порівнянні з дітьми, щодо яких існує гарантія возз'єднання родин, у тому числі щодо права, яким регулюється законне представництво інших, ніж біологічних батьків, осіб.

Нині міжнародне гуманітарне право не встановлює порядок дій у випадку порушень однією зі сторін зобов'язань щодо поводження з сиротами й дітьми, позбавленими батьківського піклування, яких вона примусово перемістила або депортувала. Це стосується усиновлення, зміни імені та/або переселення у місця, віддалені від держави походження. Таким чином, сторона-порушниця фактично привласнює "статусних" дітей супротивної сторони, унеможливаючи їхнє повернення через відсутність передбаченого міжнародним правом механізму.

Резолюція, ухвалена на рівні Генеральної Асамблеї ООН, може сприяти заповненню вказаних прогалин, зокрема, в контексті:

- ідентифікації сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування,
- права, яке застосовується для встановлення повноважень законних представників,
- закріплення принципу рівності всіх дітей у праві на возз'єднання родини, незалежно від того, є батьки біологічними, чи прийомними,

²³https://digitallibrary.un.org/record/673583/files/A_RES_64_142-EN.pdf, параграфи 19 and 151

- закріплення права на повернення в державу походження у випадку, якщо дитина постраждала від примусового переміщення або депортації,
- оцінки найкращих інтересів “статусних” дітей щодо запуску процесу повернення в державу походження тощо.

На думку співголови Міжнародної робочої групи Bring Kids Back UA баронеси Гелени Кеннеді, досвід України щодо повернення дітей стане основою для вдосконалення міжнародного права²⁴. Ухвалення відповідної Резолюції Генеральної Асамблеї ООН закладе основи для повернення “статусних” дітей, примусово переміщених або депортованих не лише з України, але й з інших держав в умовах збройного конфлікту, та прискорить імплементацію усіх подальших кроків.

КРОК 2

Укладення серії міжнародних договорів у форматі “Україна - третя сторона”, “третя сторона - Росія”

Виключно співпраця на основі юридично обов’язкової угоди є такою, що дозволяє повністю забезпечити права та найкращі інтереси дітей у процесі повернення. Правове врегулювання процесу гарантує його більшу ефективність та надає до-

²⁴<https://www.president.gov.ua/en/news/mehanizmi-napracovani-ekspertnoyu-grupoyu-bring-kids-back-ua-88157>

даткові інструменти тиску у випадку ухилення від виконання домовленостей, наприклад застосування контр-заходів (санкцій).

Третьою стороною угоди може бути будь-який прийнятний для сторін збройного конфлікту суб'єкт або їх комбінація:

- інша держава;
- група держав;
- міжнародна організація або її орган (ООН чи ЮНІСЕФ, Генеральний секретар ООН, Спеціальний представник Генерального секретаря ООН з питань дітей і збройних конфліктів);
- неурядова організація.

Вона має виступати гарантом повернення всіх депортованих та примусово переміщених сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

У самих договорах слід передбачити:

- а) способи ідентифікації сторонами протиправно депортованих або примусово переміщених українських дітей;
- б) вичерпний перелік документів, які має надати законний представник дитини;
- в) строки та логістику повернення;
- г) фінансування повернення;
- ґ) сфери співпраці зі спеціалізованими урядовими та неурядовими організаціями;

- д) моніторинг та оцінку ефективності процесу повернення;
- е) спосіб вирішення спорів щодо тлумачення та виконання договорів;
- є) відповідальність у випадку невиконання та порушення договорів.

При цьому договори мають забезпечити швидкість та масштабність процесу повернення дітей, усунути вимогу щодо фізичної присутності законного представника на окупованій території та в РФ.

КРОК 3

Проведення незалежної та неупередженої оцінки найкращих інтересів дитини

За результатами дослідження²⁵ міжнародних стандартів та практики, Регіональним центром прав людини було встановлено, що в абсолютній більшості випадків повернення в Україну відповідає найкращим інтересам “статусних” дітей. Цей висновок підтверджений у Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи²⁶.

Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, частіше за інші категорії депортованих

²⁵<https://krymbezpravil.org.ua/materialy/otsinka-naykrashchykh-interesiv-deportovanykh-ditey-syrit-ta-ditey-pozbavlenykh-batkivskoho-pikluvannia-z-metoiu-ikhnoho-povernennia/>

²⁶https://pace.coe.int/en/files/33348/html?__cf_chl_tk=NRgyYfTcHL7zSAsJ6s_bFG5OCzOG4vZh2_9yRLW1Xwo-1715239886-0.0.11-1621

українських дітей стають жертвами передачі в російські родини під опіку чи усиновлення. Українським дітям нав'язується російська ідентичність, вони потрапляють в російську освітню систему та соціально-культурний простір. Не останню роль в цьому процесі відіграють і “опікуни” та “прийомні батьки”. Вони, так само, як і російські службовці, мають бути виключені з процесу оцінки найкращих інтересів дитини, оскільки набули відповідного статусу незаконно.

Росія як держава не може бути суб'єктом проведення оцінки найкращих інтересів українських дітей, оскільки вони опинилися під її контролем внаслідок вчинення російськими агентами міжнародних злочинів. У випадку доручення проведення оцінки найкращих інтересів російським органам, об'єктивність такої оцінки виключається, зважаючи на систематичний протиправний характер діянь вищих посадових осіб РФ та її агентів, заперечення депортації, примусового переміщення та насильницької передачі в родини, намагання Росії перекласти відповідальність за власні протиправні дії на Україну.

Відтак, індивідуальну оцінку найкращих інтересів “статусної” дитини з метою її повернення мають здійснювати компетентні органи влади України. Росії може бути надано лише висновок третьої сторони щодо належності проведення такої оцінки.

КРОК 4

Розробка індивідуальних траєкторій повернення дітей

Складання індивідуального плану (траєкторії) повернення для сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є складним завданням, яке вимагає виділення більшої кількості ресурсів з боку держави, ніж у випадку дітей, які мають батьків чи інших родичів..

Конституція України передбачає, що утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу²⁷. У Сімейному кодексі України встановлено, що держава бере під свою охорону кожен дитину-сироту й дитину, позбавлену батьківського піклування²⁸. Така роль України також передбачена доктриною *parens patriae*, за якою держава має діяти як законний представник особи, що потребує захисту.

Водночас, на національному рівні досі не визначено орган, відповідальний за захист прав депортованих та примусово переміщених сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, зокрема в контексті розробки індивідуальних траєкторій повернення. Координаційна рада з питань захисту та безпеки дітей при Президентові України займається узгодженням виконання плану дій

²⁷<https://www.president.gov.ua/documents/constitution>, стаття 52

²⁸<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>, стаття 5

Bring Kids Back UA²⁹. “Завданнями” Офісу Уповноваженого ВРУ з прав людини є логістичний, безпековий та інші аспекти повернення, отримання дітьми психологічної, гуманітарної допомоги, співпраця з партнерами³⁰. Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій координує взаємодію місцевих та центральних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, Національного інформаційного бюро, неурядових організацій з питань повернення та соціального захисту депортованих або примусово переміщених дітей³¹. Міністерство соціальної політики³², Національна соціальна сервісна служба³³, Координаційний центр з розвитку сімейного виховання та догляду дітей займаються організацією влаштування дітей на сімейні форми виховання³⁴.

У випадку “статусних” дітей, постраждалих від депортації та примусового переміщення, влаштування на сімейні форми виховання після повернення має ключове значення. На державному рівні необхідним є формування реєстру сімей, які готові не лише взяти на виховання, але й взяти участь в поверненні “статусної” дитини з території під контролем РФ. При розробці індивідуальної

²⁹<https://www.president.gov.ua/news/prezident-oznajomivsia-z-planom-povernennya-nezakonno-deport-83261>

³⁰https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/ombudsman-ukrayini-dmitro-lubinec-dodomu-vdalosya-povernuti-11-ukrayinskih-ditej

³¹<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2016-%D0%BF#n10>, пункт 3, частина 9-1

³²<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF#Text>

³³<https://nssu.gov.ua/polozhennya-pro-nacsocsluzhbu>

³⁴<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/538-2023-%D0%BF#Text>

траєкторії повернення важливо також уникати подальшого проживання дитини поблизу зони бойових дій і в регіонах під постійними російськими обстрілами.

В індивідуальній траєкторії слід окремо передбачити план подолання освітніх втрат (різниця між компетенцією, яку має опанувати учень, і між тим, що насправді знає та вміє), надання необхідної психологічної, фінансової та правової допомоги.

З метою забезпечити розробку й імплементацію індивідуальної траєкторії (плану) повернення українських дітей Кабінет Міністрів України затвердив 14 травня 2024 року “Порядку виявлення та повернення дітей, депортованих внаслідок збройної агресії рф”³⁵. Порядок стосується широкого кола постраждалих дітей, зокрема і тих, що лише перебувають під ризиком депортації або примусового переміщення та передбачає координацію зусиль державних органів та неурядових організацій з боку Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій. Документ закріплює індивідуальний підхід та комплексне бачення заходів, які необхідно вжити *до, під час та після* повернення.

³⁵https://www.kmu.gov.ua/storage/app/uploads/public/664/4b9/174/6644b91742808316910144.pdf?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTAAR0-dWAXKbsulop8esq8rpqMevW6McvrheG8ZTqFgAj8eNZDovrrQ-NK2Dw_aem_AXo4gUUYafOo7_oeSEYbRnpG-8_kYRCjSz4JJWheBAVVSJ00-OUF5HHYVHLT8sGohXhLgJxvG1u-mSJWPFHGePQ8B

У той же час, суттєвими недоліками Порядку є:

- об'єктивізація постраждалої дитини та відсутність механізму врахування її думки,
- розвиток відносин з неурядовими організаціями на субординаційних, а не на партнерських засадах,
- декларативний характер окремих положень, для реалізації яких немає ні необхідних нормативних актів, ні фінансових чи людських ресурсів.

Крім того, форма індивідуального плану має бути затверджена згодом, що є невиправданою витратою часу та ставить питання щодо його потенційного створення в цілому.

Відтак, ухваленим актом врегульовано та закріплено лише чинну практику повернення дитини з-під контролю РФ. Реабілітація та реінтеграція дітей залишаються сферою відповідальності неурядових організацій.

КРОК 5

Реабілітація та реінтеграція повернених українських дітей

Відповідно до Резолюції Генеральної Асамблеї (76/147) “Права дитини” (2021) держави мають вживати заходи, спрямовані на реабілітацію та реінтеграцію дітей у середовищі, яке сприятиме

здоров'ю, самоповазі та гідності дитини, відповідно до норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини³⁶. Програми реабілітації та реінтеграції повернених дітей мають бути розроблені та затверджені на національному рівні в тісній співпраці з неурядовими організаціями та міжнародними партнерами з урахуванням як загальних тенденцій, так і унікальних потреб сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Згадані програми повинні бути комплексними й виправданими за тривалістю, поширюватися на кожен з регіонів фактичного проживання повернутої дитини. Дитині має надаватися не лише психологічна та медична допомога, однак і послуги соціального супроводу, подолання освітніх втрат та правового захисту. Програми слід доповнити механізмом моніторингу та оцінки їхньої імплементації.

³⁶<https://digitallibrary.un.org/record/3954144>

Висновок

Повернення українських “статусних” дітей, яких було депортовано або примусово переміщено на підконтрольні РФ території, є обов’язком як Росії, так і України відповідно до міжнародного права.

РФ послідовно чинить перешкоди для повернення “статусних” українських дітей. Вона маніпулює прогалинами в міжнародному праві, зокрема відсутністю механізму повернення, а також вразливістю дітей і їхніх законних представників, фактично привласнюючи дітей та унеможлиблюючи їхню репатріацію. РФ презюмує, що такі діти є російськими громадянами і мають залишатися під контролем Росії роблячи поодинокі винятки, коли українські законні представники можуть надати всі документи, які вимагаються за російським законодавством.

Повернення має відбуватися без зволікань, адже нагальність цього процесу підтверджується інформацією про тисячі ідентифікованих сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, яким нав’язали російське громадянство, у насильницький спосіб передали в російські інтернати чи родини, й намагаються викоринити їхню українську ідентичність. Обмежені строки для розробки та впровадження алгоритму репатріації, реабілітації та реінтеграції

“статусних” дітей також обумовлені високим ризиком зміни їхніх персональних даних, загрозою примусової мобілізації з досягненням повноліття, вимушеною адаптацією дитини до життя в російському середовищі, яка може збільшити ризик значної травматизації в процесі повернення.

У зв'язку зі зловживаннями РФ щодо повернення депортованих і примусово переміщених українських дітей, зокрема “статусних”, доцільним є залучення третіх держав та міжнародних організацій до розробки та реалізації єдиного юридичного механізму повернення. У середині такого механізму має бути окремий алгоритм повернення сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, що обумовлено їхньою приналежністю до особливо вразливої категорії осіб. Важливо, щоб алгоритм був правовим, а не політичним, базувався на чинних міжнародних стандартах і практиці, спрощував та пришвидшував повернення дітей.

Основним елементом механізму репатріації, реабілітації та реінтеграції має бути розробка індивідуальних траєкторій для кожної дитини з урахуванням її найкращих інтересів, зокрема щодо виховання в сімейному оточенні. У даному контексті важливо провести реформу деінституалізації, розробити та імплементувати програму реабілітації та реінтеграції повернутих “статусних” дітей.

Рекомендації

З метою сприяння оперативній розробці та ефективній реалізації алгоритму повернення депортованих сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також їхній подальшій реабілітації та реінтеграції, Регіональний центр прав людини розробив для компетентних органів влади України наступні **рекомендації**:

Міністерству закордонних справ:

- сприяти розробці та ухваленню Генеральною Асамблеєю ООН резолюції щодо можливого механізму повернення дітей, депортованих, примусового переміщених та/або викрадених у зв'язку зі збройним конфліктом;
- просувати укладення юридично обов'язкових угод про посередництво третьої сторони в процесі повернення українських дітей;
- заохочувати іноземні держави приєднатися до Міжнародної коаліції за повернення українських дітей;
- адвокатувати в іноземних державах, зокрема, так званого Глобального Півдня, та міжнародних організаціях необхідність негайного та безумовного повернення українських дітей відповідно до їхніх найкращих інтересів.

Міністерству юстиції:

- розробити проєкт угоди про посередництво третьої сторони в процесі поверненні українських дітей з-під контролю РФ;
- сприяти вдосконаленню міжнародних механізмів протидії депортації, примусового переміщення та невиправданої затримки репатріації дітей у ході збройного конфлікту, зокрема обґрунтувати визнання таких дітей “викраденими” у розумінні Офісу Спеціального представника Генерального секретаря ООН з питань дітей і збройних конфліктів, ініціювати обговорення доцільності прийняття додаткового протоколу до Женевських конвенцій 1949 року або до Конвенції ООН про права дитини щодо особливого захисту сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- розробити проєкт змін до Закону України “Про охорону дитинства” та інших дотичних нормативно-правових актів щодо наповнення конкретними правовими, соціальними та фінансовими гарантіями статусу “дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройного конфлікту”.

Верховній Раді України:

сприяти подоланню чинної колізії щодо суб'єкта владних повноважень, відповідального за дотримання прав та повернення депортованих або примусово переміщених українських дітей, шляхом:

- а) внесення змін до Закону України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” та наділення його повноваженнями в даній сфері;
- б) остаточного закріплення таких повноважень за Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, шляхом ухвалення доповнень до Закону України “Про охорону дитинства”;
- в) ухвалення закону, який запровадить в Україні посаду незалежного від жодної гілки влади Уповноваженого з прав дитини.

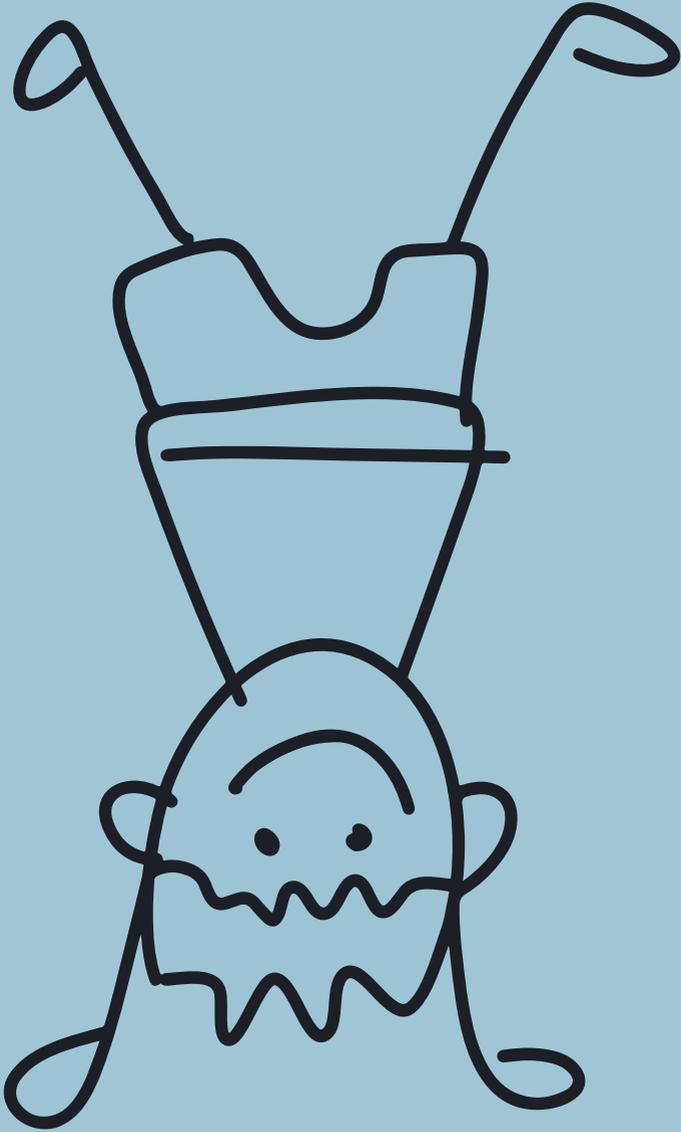
Міністерству з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій:

- забезпечити імплементацію Порядку виявлення та повернення дітей, депортованих внаслідок збройної агресії РФ;
- організувати процес розробки індивідуальних траєкторій (планів) повернення “статусних” дітей, а також здійснення аналізу відповідності індивідуальної траєкторії (плану) повернення найкращим інтересам дитини;

- ініціювати діяльність міжвідомчої робочої групи щодо розробки та імплементації індивідуальних та/або колективних реабілітаційних і реінтеграційних програм для дітей, повернутих з-під контролю РФ.

Міністерству соціальної політики:

- створити реєстр сімей, готових брати участь в поверненні та в подальшому вихованні депортованих або примусово переміщених “статусних” дітей, забезпечуючи для них проведення навчальних і просвітницьких заходів в контексті особливостей взаємодії з травмованими внаслідок міжнародних злочинів дітей;
- розробити та забезпечити імплементацію комплексної політики у сфері надання необхідних послуг, підтримки та соціального захисту сім’ям, що мають на вихованні “статусну” дитину, зокрема, повернуту з-під контролю РФ.

Regional Center for Human Rights

2024